

- в міжнародній торгівлі зерном наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / Д.В. Решетченко // УІЖ. – 2007. – №9. – С.69–83.
10. Дегоев В.В. Вказ. праця.
  11. Зеленева Й.В. Вказ. праця.
  12. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
  13. Філінюк А.Г. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.) : монографія / А.Г. Філінюк, Т.В. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – 316 с.
  14. Дегоев В.В. Вказ. праця.
  15. Адріанопольський мирний договір 1829 р. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/turk.htm>.
  16. Філінюк А.Г. Вказ. праця.
  17. Решетченко Д.В. Правобережна Україна в міжнародній торгівлі зерном наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / Д.В. Решетченко // УІЖ. – 2007. – С.69–82.
  18. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. : в 2 т. / М.Є. Слабченко – К. : Держ. видав. України, 1925. – Т. 1. – 313 с.
  19. ЦДІАУ. – Ф.442. – Оп.804. – Спр.193. – Арк.376.
  20. Ляцук П. Кримська війна. – Режим доступу: <http://www.polpravozhit.inf.ua/krym.htm>.
  21. Волковинський В.М. Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр. і Україна / В.М. Волковинський // Український історичний журнал, 2004. – № 6. – С.27–46.
  22. Ляцук П. Кримська війна. – Режим доступу: <http://www.polpravozhit.inf.ua/krym.htm>.

Analysing the foreign policy of the Russian empire of period of Nick I, attention applies on the use of potential of Ukrainian earths in realization of Russian geopolitics of the second fourth of XIX age.

Key words: geopolitics, Ukrainian earths, Russian empire.

Отримано: 25.06.2011

УДК 94(437)«1918/1929»:323.1

О. М. Кравчук

ПОЛІТИЧНЕ, ГРОМАДСЬКЕ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ І РУМУНСЬКОЇ СПІЛЬНОТ В ЧСР

У статті аналізується політичне, громадське і культурно-освітнє життя єврейської, польської і румунської спільнот в складі Чехословаччини у 1920-ті рр.

Ключові слова: ЧСР, Т.Г. Масарик, євреї, поляки, румуни, національні меншини.

Національні проблеми в міжвоєнній Чехословаччині привертають увагу науковців найчастіше крізь призму аналізу чесько-словацьких або чесько-судетсько-німецьких відносин. Автор погоджується з їх вирішальним впливом на долю ЧСР. Але повнота висвітлення чехословацької етнополітичної моделі передбачає висвітлення політики ЧСР і щодо її чисельно невеликих національних спільнот – євреїв, поляків, румун. Зазначені питання в окремих

аспектах висвітлили такі науковці, як Д. Борек [25], М. Ваків [5], О. Ворон [7; 8], М. Делеган [9; 10], Д. Гаврецький [27], З. Карнік [29], М. Криль [14], О. Кана і Р. Павелка [28], Х. Крейчова [30], Я. Кружікова [31], О. Кравчук [11], І. Левін [16], П.Р. Магочій [17], В. Марина [18], Д. Ротшильд [20], П. Салнер [34], Ф. Соукупова [37], А. Субігу [36], В. Сук [38], М. Токар [21], Р. Чермакова [26] та ін. Автор поставив перед собою мету узагальнити історичні дані з зазначеної проблеми і комплексно висвітлити політичне, громадське і національно-культурне життя зазначених спільнот в ЧСР у 1920-х рр. – період її стабільного розвитку, коли вплив зовнішніх чинників не створив незворотні деструктивні тенденції в національних відносинах Чехословаччини.

Найважливішим завданням чеської еліти у 1920-і рр. була консолідація молодой Чехословацької держави. Щодо окремих національних спільнот ЧСР ця політика мала свої особливості, не виключаючи і кількісно невеликих меншин: євреїв, поляків і румун. Загальні основи політики Чехословаччини щодо меншин були визначені у її конституції від 29 лютого 1920 рр. В національній політиці конституція 1920 р. закріплювала диференційований підхід. Конституція надавала представникам усіх націй країни рівні громадянські права, але, ЧСР проголошувалася унітарною державою, лише русинам Закарпаття гарантувалася територіальна автономія, а іншим меншинам і словакам – тільки національно-культурна автономія (право на створення національних шкіл, урядування рідною мовою меншини в судовому окресі, якщо меншина сягає 20% населення). Зазначені права забезпечували представникам меншин можливості всебічного розвитку. Водночас, відсутність гарантій територіальної автономії всім національностям країни означав законодавчий диспарат прав спільнот, що став причиною подальших конфліктів між владою ЧСР і політиками словаків та національних меншин, особливо судетських німців і угорців [11, с.76].

Сучасні науковці позитивно оцінюють політику ЧСР щодо єврейської меншини, відзначають, що Чехословаччина, незважаючи на незначні ексцеси, серед центральноєвропейського регіону стала для неї «оазою» [30, s.147]. Водночас, в історіографії є згадка про латентний антисемітизм серед чехів та судетських німців, що після 1933 р. трансформувалася у відкриту ворожисть [8, с.15].

Докорінно відмінністю демократичної політики ЧСР щодо єврейської меншини порівняно з іншими центральноєвропейськими країнами стало визнання євреїв окремою національністю. Це створило передумови відродження національної самоідентифікації у євреїв ЧСР [5, с.165]. Незважаючи на це, під час перепису 1921 р. свою національність як євреї декларували 180 855 громадян Чехословаччини [11, с.228] (1,3% від усього населення) при 353 935 осіб юдейського віровизнання [36, s. 311] (2,6% населення) [24, с.1218]. 186 642 громадянина єврейської національності і 356 830 осіб юдейського віровизнання (2,42% всього населення) зафіксував перепис 1930 р. [11, с.242]. Отже, лише половина осіб юдейського віросповідання вважала себе євреями за національністю.

Євреї Центрально-Східної Європи були євреями-ашкеназі, вони розмовляли мовою ідиш. Переважна більшість належала до ультраконсервативного релігійного напрямку хасидизму, послідовники якого були відданими адептами т. зв. ребе-чудотворців [17, с.3].

Євреї проживали в різних регіонах ЧСР. Близько 50 тис. євреїв жило у Празі, інші – в Брно, Моравській Остраві [7, с.163]. Біля 100 тисяч євреїв проживало в Підкарпатській Русі [38, s.128]. Райони з єврейською більшістю, переважно в Закарпатті, склали 62 кв. км. [35, s.42].

Реальний вплив євреїв на суспільне життя в Чехії був більший, ніж їх частка у складі населення. У більшості галузей економіки євреї посідали традиційно важливе, а у багатьох випадках і домінуюче становище (фінанси, харчова промисловість, транспорт, текстильна і взуттєва індустрія, виробництво скла і паперу, торгівля). Більшість євреїв реалізували себе у вільних професіях (лікар, адвокат, журналіст) [7, с.163]. Натомість у східних регіонах ЧСР євреї, переважно, не належали до елітних професій. Єврейське питання як соціально-економічна проблема існувало в Словаччині, де євреї становили 4,8% населення, та у Закарпатті (близько 12%) [6, с.262]. Зокрема, 2/3 підкарпаторуських євреїв жили в селах. Переважно працювали у лісній промисловості, ремеслах, а 25% – в торгівлі. Неосвічених між євреями Закарпатті було 28-30% [32].

Єврейські громадські діячі з самого початку утворення держави чехів словаків зайняли лояльну щодо неї позицію. Про це проголосила їх організація – Єврейська національна рада. Головною її вимогою було офіційне визнання євреїв окремою національністю. Один з її представників – А. Сінгер – брав участь у якості члена комітету єврейських делегацій у роботі мирної конференції в Парижі. Йому пощастило досягнути визнання єврейської національності в ЧСР. Це був перший випадок в історії держав Європи [33, с.222]. 11 квітня 1920 р. Наум Соколов (1859-1936) – голова Комітету єврейських делегацій на мирній конференції в Парижі – подякував Т.Г. Масарику і Чехословацькій державі за те, що в ЧСР визнали єврейську національність [36, с.313].

Зустрічні кроки щодо євреїв були здійснені і вищим керівництвом країни. Так, перший президент ЧСР Томаш Масарик у своїй програмній праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору» наголошував на необхідності надання євреям рівних прав з іншими громадянами, підтримки національних і сіоністських прагнень (рух за створення єврейської держави в Палестині [7, с.162]), точного проведення перепису населення за національністю, тому що існуючі офіційні статистики є вельми сторонні і недостатні» [4, s.190]. У 1918 р. Масарик проголосив перед американською сіоністською федерацією: «Євреї будуть мати однакові права як інші громадяни нашої держави... Ліквідуємо неморальну і пригнічуючі австрійську систему державної церкви, яка зловживає церквою і релігією у політичних цілях». Прикметно, що у 1928 р. Масарик був одним з засновників організації LICRA з осідком в Парижі (Міжнародна ліга проти расизму і антисемітизму). У хоча міністр закордонних справ ЧСР Е. Бенеш не підтримав ідеї включення у договір про захист

меншин окремих пунктів про гарантії прав євреїв, все ж політика країни була дуже сприятливою для євреїв. Зокрема, думку відомого єврейського діяча М. Брода стосовно визнання євреїв окремою нацією було враховано при розробці чехословацької конституції [36, s.311-313]. Офіційне визнання єврейської національності підтвердили під час перепису населення ЧСР 1921 р., де був застосований принцип вільного вибору національності [7, с.165].

У нових умовах демократичної ЧСР частина єврейської інтелігенції спробувала інтегруватися у цей державотворчий простір на рівноправних умовах з іншими національностями. Інша частина – підтримала сіоністський рух. У липні 1919 р. на конференції в Празі була утворена Територіальна сіоністська федерація Чехословаччини. Її незмінним головою був у 1919-1938 рр. І. Руфайзен. До організації входили 1932 місцевих осередків, які об'єднували 7 632 осіб [24, с.1220]. Наслідком діяльності цієї організації була репатріація у 1918-1938 рр. біля 4 тис. осіб з Чехії, Словаччини та 10 тис. – з Закарпаття – в Єрець-Ізраель, де вони створили низку поселень, в тому числі – кібуц Кфар-Масарик, названий на честь президента ЧСР [24, с.1220; 22, с.1244].

У 1919 р. сіоністи заснували в Празі Єврейську партію. Її головою був вже згаданий А. Сінгер [33, s.222]. Партія не змогла отримати депутатського місця на парламентських виборах 1920 р. Але на парламентських виборах 1929 рр. в союзі з польськими партіями вона здобула депутатські місця. У Палаті депутатів 1929-1935 рр. її представляли А. Сінгер і Ю. Рейс (голова словацької секції партії) [11, с.173]. Всі вони стали членами фракції Чехословацької партії соціал-демократів [33, с.211, 222; 28, s.25].

Частина політиків єврейської меншини була представлена в судетсько-німецьких партіях. Зокрема, до Німецької партії свободи думки належали депутати Б. Кафка [33, s.118], А. Спігел, Ф. Бахерю [7, с.164]. Головою Німецької соціал-демократичної робітничої партії у 1920-1938 рр. був А. Чех, депутат, міністр уряду ЧСР у 1929-1938 рр. [33, s.32-33].

У Закарпатті процес розвитку політичної культури євреїв набув швидких темпів. Новостворені національні товариства й організації ставали ядром політичних партій [21, с.25]. Єврейський націоналізм в міжвоєнний період в Закарпатті був переважно аполітичним. Єврейські партії більше займалися економічними і культурними проблемами. Своєрідність політичної культури єврейських партій полягала у поєднанні державних і релігійних інтересів, співставленні на одному рівні церкви і політики. Такий ліберальний «політичний єврейський клерикалізм» був основою діяльності єврейських партій в тодішній Підкарпатській Русі. Всі вони були проурядовими політичними організаціями. Неодноразово вони блокувалися, особливо під час парламентських виборів [9, с.85].

Однією із впливових і популярних серед зазначеної спільноти краю була Єврейська сіоністська партія (ЄСП), яка почала формуватися з часу проведення «першої офіційної конференції сіоністів» 31 жовтня 1920 р. Саме з цього часу об'єднання євреїв республіки стало на якісно новий громадсько-політичний рівень

[17, с.7]. Керівництво політичної організації розташовувалося у м. Мукачево. Головою ЄСП була відома й освічена людина – доктор А. Шпігель. ЄСП була провадною політичною партією, не висувала радикальних вимог і зосереджувала свою увагу на покращення умов соціально-економічного і культурного життя євреїв. Співпрацюючи із соціал-демократами, «сіоністи» сподівалися й посісти посади службовців у державному апараті. Незважаючи на це, ЄСП, яка була досить організованою партією, самостійно брала участь у парламентських виборах. Зокрема у 1924 р. вона отримала 17 941 голос виборців (7%), а 1925 р. – 19 121 (8%). Такі показники були непоганими для політичної партії єврейської національної меншини [21, с.26-28]. З метою залучення до політичної партії молодого покоління ЄСП створила мережу спортивних організацій під назвами «Хакоах» і «Маккабі» [21, с.29].

Другою впливовою серед єврейського населення краю політичною організацією була Єврейська Демократична Партія, яка виникла у 1922 р. Її очолили Шандор Кроо (1885-?) [17, с.7], К. Вайс, Г. Рейзман та ін. Після 1925 р. її стали називати Єврейською Ортодоксальною Партією. Центральний комітет партії розташовувався в Ужгороді. Серед активних учасників партії були передусім ремісники, торгівці, землевласники, корчмарі, проте майже не було представників інтелігенції. Це і визначало рівень та цілеспрямованість ідейних положень ЄОП, які були різнобічними як у політично-економічному, так і в культурно-духовному аспектах. За їхнім змістом ЄОП була наближена до Аграрної партії, з якою упродовж усього свого існування тісно співпрацювала. Проте майже всі програмні положення носили характер ортодоксального релігійного впливу. 22 березня 1922 р. ЄОП була серед інших 15 партій, які утворили партійну коаліцію для вирішення важливих політичних питань. ЄОП мала стабільний склад прихильників. На парламентських виборах 1924 р. і 1925 р. ЄОП виступила самостійно і одержала відповідно 9 914 голосів виборців (3, 9%) і 11 717 (4, 8%) [21, с.30-31].

Певна частина євреїв Закарпаття підтримували інтернаціональні партії. Євреї – діячі угорської революції 1919 р. – Армін Деже, Герман Феєр, Йозеф Гаті, Бела Іллеш, Ерне Зайдлер, Мозеш Шимон поповнили ряди Міжнародної соціалістичної Підкарпатської Русі (березень 1920 р.), що згодом увійшла до складу Комуністичної партії Чехословаччини (травень 1921 р.). Партія посідала сильні позиції в політичному житті краю, підтримувала гасло самовизначення [17, с.7; 19, с.250].

Євреї чеських земель віддавали перевагу світській освіті. У 1924/1925 навчальному році в ЧСР діяло 9 єврейських шкіл [3, с.64]. Більшість євреїв на сході ЧСР отримувала освіту в єврейських хедерах (початкові школи), ешиботах (середні школи для вивчення Талмуду) або бет мідрашах (будинки релігійної освіти для дорослих). Це пов'язано з низьким соціально-економічним рівнем 70% єврейського населення Закарпаття, єдиної місцевості Центральної Європи з таким низьким рівнем цієї спільноти. Єврейська інтелігенція була значною мірою мадяризована і до того ж відірвана від свого народу. Існувала чимала прірва між

інтелігенцією та іншими верствами народу [9, s.85]. У середині 1920-х рр. тільки 7% з приблизної кількості 13 000 учнів-євреїв відвідували сім єврейських початкових і одну гімназію в Мукачеві (другу було відкрито в Ужгороді в 1934 р.) [17, с.5].

Із входженням Закарпаття до складу чехословацької держави, коли розширилися можливості культурно-освітнього розвитку його національностей в краї з'явилися прибічники світської освіти. У Закарпатті вже 1920 р. було відкрито 9 початкових шкіл з єврейською мовою викладання. 1924 р. єврейська громада м. Мукачєво вже вкотре звернулася до віце-губернатора А. Розсипала з проханням сприяти їй у відкритті в місті єврейської гімназії. Невдовзі після відкриття навчального закладу тут було вже 79 учнів. Половина з них з часом стала вчителями гебраїстики, частина виїхала до Палєстини, а 7 – вивчати право у вузах ЧСР [9, с.85]. У 1924 р. було засновано єврейський театр в Ужгороді [5, с.165].

Стан іудейської конфесії Закарпаття був досить складним. У цьому середовищі відбувалася внутрішньоконфесійна боротьба, одна з причин якої полягала в суперечці за крісло рабина. Основною причиною всіх суперечок були різні погляди на питання релігії серед прихильників ортодоксального та модерністського напрямів і їх можна було б припинити запровадженням поміркованого виборчого права в єврейській релігійній громаді з обмеженням впливу рабина на світське життя [9, с.86-87]. Найгостріша суперечка виникла між найвпливовішим ребе регіону мукачєвським Х.Е. Шпіра (1871-1937) та ребе І.Д. Рокеахом (1854-1927), вихідця з Галичини. 1923 р. Суперечку між рабинами було вирішення шляхом виселення останнього з ЧСР [17, с.9].

Інтеграцію польської меншин до політичного життя ЧСР ускладнювала неврегульованість державної приналежності теренів проживання більшості поляків – Тешинської Сілезії. Тому загальні парламентські вибори у квітні 1920 р. у Тешині були відкладені [20, с.130]. Тільки 28 липня 1920 р. конференція послів країн Антанти поділила Тешинську Сілезію, Спіш і Ораву. Чехословаччина отримала більшість території Тешинської Сілезії і життєво важливі острєвсько-карвінський басейн і кошицько-богумінську залізницю [27, s.621-622].

У 1921 р. було 75 853 поляків-громадян ЧСР (0,56% населення країни). 95% поляків ЧСР (72 047 [11, с.228]) жило в Тешинській Сілезії (Тешинський і Карвінський округи [29, с.88]) і становили 11,2% населення регіону). Залишок становили поляки з Моравської Острави і її околиць [27, s.622]. Райони з польською більшістю становили 525 кв. км. [35, s.42]. У 1930 р. громадянами ЧСР були 81 737 поляків (0,56%), з яких 79 450 жило в Тешинській Сілезії [11, с.242]. Поляки мали розвинену соціальну структуру з великою часткою зайнятості в промисловості – 55,2%. У сільському господарстві працювали 21,2%, у торгівлі і транспорті – 10,6%, в громадських службах – 2,3% [16, с.253].

Спочатку поляки не були налаштовані дояльно щодо Чехословаччини. Вони були переконані в тому, що регіон був здавна польським, що чехи і німці до нього переселилися пізніше і зайняли при-

вілейоване місце в суспільстві. Між поляками в ЧСР переважав погляд, що рішення мирної конференції про поділ Тешину несправедливе, що кордон є штучним і тимчасовим, треба тільки зачекати до вигідного моменту, а між тим – призвичаїтись до даних відносин в інтересах втримання теперішніх національних володінь [27, s.626].

Зміни у ставленні поляків до ЧСР відбулись з нормалізацією відносин останньої з Польщею у жовтні 1921 р., коли названі країни уклали договір про нейтралітет і зняття взаємних післявоєнних претензій, а також таємний додатковий протокол, що стосувався насамперед визнання Чехословацкиною анексії Західної України Польщею [23, с.174].

Поступово, у 1921-1923 рр. розвинувся польський політичний активізм. Його прихильники вважали, що співпраця з чеськими політиками є набагато актуальніша, ніж прагнення зміни повоєнних кордонів [27, s.624].

Найвпливовішими в політичному житті польської національної групи в Тешинській Сілезії були чотири політичні партії. Поряд зі значним впливом інтернаціональної КПЧ (25-22% голосів на виборах 1925 і 1929 рр.), популярним серед виборців-поляків був і Союз сілезьких католиків на чолі з адвокатом Л. Вольфом, який спирався переважно на приїжджих поляків в регіоні, Народна партія, що виступала за загальнонаціональну співпрацю і релігійну толерантність. Її очолювали євангельський пастор Й. Бергер з Тешину, лікар доктор Я. Бузек. Національні польські партії, що виступали на виборах 1925 і 1929 рр. спільно з єврейськими організаціями (отримували 22% і 17% голосів). Головним представником польського активізму була Польська соціалістична робітничка партія, що виникла 20 лютого 1921 р. Вона діяла в союзі з Чехословацькою соціал-демократичною партією [28, s.23-25]. Головою польських соціал-демократів були Е. Хобот (пізніше – Й. Чехович) [12, с.134]. Чисельність організації становила 3, 5 тис. осіб [13, s.43]. Партія не підтримала тих діячів, які спробували всі національні польські політичні організації об'єднати в Міжпартійний комітет польських партій. Чехословацькі соціал-демократи отримували на виборах 1925 і 1929 рр. 12,4% і 18%, як і спільно з ними виступаючі польські соціал-демократи. Польські партії, за винятком КПЧ і частини соціалістів, вимагали надання автономії Тешинській Сілезії [28, s.23-25, 31].

У травні 1924 р. був в Кракові підписаний протокол, що остаточно врегулював територіальну суперечку ЧСР і Польщі в питанні Яворини (в Словаччині). 23 квітня 1925 р. Е. Бенеш і А. Скршинський у Варшаві підписали ліквідаційний договір, соборно-арбітражну і торгову угоди. Вони остаточно ліквідували всі причини польсько-чехословацьких суперечок, питання, що виникли з поділом Тешину, Спишу і Орави. Її найважливіші постанови стосувались забезпечення повної рівноправності польської меншини в Чехословащині і чеської в Польщі. Це зміцнило позиції польських активістів [28, s.24-25, 34].

Внаслідок виборів 1925 р. депутатом парламенту ЧСР став Л. Вольф – голова Союзу сілезьких католиків. 1929 р. польські і

єврейські політики утворили передвиборчий блок і здобули чотири депутатські мандати. У Палаті депутатів 1929-1935 рр. посіли місця поляки Я. Бузек і Е. Хобот, євреї Л. Сінгер і Ю. Рейс [11, с.134, 173]. Всі вони стали членами фракції чехословацької партії соціал-демократів [33, с.211, 222; 28, с.25]. З боку польських депутатів це була одна з ознак активізму.

Активізм підтримували не всі польські політики. Й. Кождон (1873-1959) у 1918-1927 рр., який був членом сілезької адміністративної комісії, в 1923-1938 рр. – старостою Чеського Тешина, керував Сілезькою народною партією і фактично весь міжвоєнний період працював за повторну постановку питання самостійності Тешину [28, с.20].

Про розвиток польського шкільництва і про культурне громадське життя населення польської національності загалом піклувалась «Матиця шкільна», яка об'єднала в 90 місцевих спільнотах 8 166 осіб. В її опіці було 67 бібліотек, 75 аматорських театрів і 63 музичних ансамблів [28, с.23-24].

У 1921-1927 рр. в поляків ЧСР не спостерігається погіршення показника охоплення навчанням рідною мовою в народних школах. Згідно з переписом населення, проведеним 15 лютого 1921 р., 92,31% поляків ЧСР були освіченими [15, с.198, 222]. Позиції польського шкільництва залишалися доволі значними. В ЧСР біля 12 тисяч дітей навчалися польською мовою. В Сілезії існувало 88 народних шкіл з польською мовою навчання, 12 горожанських, 1 приватна польська гімназія і ряд шкіл спеціальних [28, с.23-24]. Поляки мали можливість використовувати рідну мову в одному польському судовому окрузі, в якому мешкали 18 950 поляків, і в двох судових округах, де жиди чехи і 44 296 поляків [3, с.64].

Іншою чисельно невеликою національною меншиною були румуни. 13 974 (0,10%). Їх переважна більшість – 13 610 (0,9%) жила в Закарпатті [11, с. 231]. Румуни мешкали у східній частині Підкарпатської Русі – Марамороші (сучасна територія Рахівського, Тячівського, Хустського районів Закарпатської області України) [18, с.1]. Райони з румунською більшістю становили 252 кв. км. [35, с.42]. 1930 р. чисельність румун ЧСР зменшилася до 13 004 осіб (0,08%), в Закарпатті – 12 641 (1,78%). Можливо, чисельність румун в складі ЧСР могла б бути більшою. Але з Румунією ЧСР була союзником по «Малій Антанті». Під час врегулювання прикордонних суперечок з Румунією 4 травня 1921 р. Чехословаччина «віддала» їй багату на поклади солі східну частину Закарпаття з містом Мармарош-Сігет площею 0,7 кв. км. [11, с.244, 111].

Матеріальне становище основної маси румунського населення залишалося важким. Основною причиною цього було те, що румунські села знаходилися переважно в гірській місцевості, де орної землі було небагато [18, с.18]. Навіть порівняно з русинами румуни опинилися на маргінальних позиціях з відсталим патріархальним сільським господарюванням при сильному аграрному перенаселенні [19, с.314].

Головними здобутками політики ЧСР щодо румунської меншини було суттєве поліпшення медичного обслуговування населення і

забезпечення освітніх прав румун [18, с.19]. Зокрема, міністерство внутрішніх справ 26 жовтня 1920 р. повідомило адміністрацію Закарпаття, що «президент республіки висловив бажання, щоб дійсно румунському населенню були забезпечені права меншин у шкільних справах» [1, арк.1]. Відомо, що у Закарпатті в 1924/1925 н.р. діяли 2 румунські народні школи [3, с.64]. Румунські діти могли безперешкодно навчатися у школах сусідньої Румунії [18, с.19].

Однак, через свою невелику чисельність, румунська меншина не могла використовувати рідну мову у спілкуванні з органами державної влади в Закарпатті. 16 вересня 1924 р. депутат-угорець Е. Корлат подав інтерпеляцію уряду ЧСР щодо «порушення» мовних прав румунської меншини. Але, як видно з відповіді місцевих органів влади, ця інтерпеляція не була обґрунтованою, оскільки у Тячевському судовому окресі румуни становили 13,17% (10 864 особи) населення, а в Рахівському судовому окресі лише 0,01% (6 осіб) від загальної кількості його населення, що, за законами ЧСР, не було підставою використання мови меншини у діловодстві [2, арк.2-5].

Отже, у Чехословаччині були створені сприятливі умови інтеграції єврейської, польської і румунської меншин до громадського, політичного і культурного життя в країні. Їх представники не могли впливати на загальнодержавні рішення, але мали можливість брати участь у політичному житті на всіх рівнях, в тому числі в органах місцевої влади, були забезпечені у своїх культурно-освітніх правах. Водночас залишалася залежність політики ЧСР щодо зазначених національних спільнот від зовнішніх чинників (сіоністський рух, відносини з Польщею). Загалом, у політиці ЧСР щодо нечисленних національних спільнот переважав культурно-освітній напрямок. Не використовувалися її державно-правові засоби (територіальна автономія), що об'єктивно унеможливлювало всебічну інтеграцію зазначених меншин з інституціями Чехословаччини.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк.1-2.
2. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 500. – Арк.1-8.
3. The year-book of the Czechoslovak republic 1929. – Brno, 1929. – 298 s.
4. Masaryk T.G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské. – Brno : Doplnek, 1994. – 193 s.
5. Ваків М.Р. Риси ідентичності єврейських громад Угорщини та Закарпаття 1920-1930-х рр. / М.Р. Ваків // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород, 2009. – Вип. 23. – С.161-166.
6. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально – Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / П. Вандич – К. : Критика, 2004. – 464 с.
7. Ворон О. Єврейські об'єднання у контексті політичного життя першої Чехословацької республіки / О. Ворон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Рівне, 2006. – Вип. 9. – С.162-169.
8. Ворон О.П. Участь громадських організацій Чехословаччини у суспільно-політичному житті держави в 1918-1938 рр. : автореф. дис. ... к. і. н. – К., 2010. – 20 с.
9. Делеган М.В. Євреї на Закарпатті: громадське та релігійне життя (1919-1929 рр.) / М.В. Делеган // Архіви України. – 1997. – № 1-6. – С.84-89.

10. Делеган М. Іудейство та інші вірування на Закарпатті (1919–1929 рр.) / М. Делеган // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. – Ужгород, 1998. – С.408–416.
11. Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. / О.М. Кравчук – Вінниця : Едельвейс, 2008. – 248 с.
12. Кретинин С.В. Судето-німецька соціал-демократія : сторінки політичної історії, 1918-1939 / С.В. Кретинин. – Воронеж : ВГУ, 1998. – 204 с.
13. Кретинин С. Ідеологія німецької соціал-демократії в Чехословаччині в 1918-1939 гг. / С.В. Кретинин. – Воронеж : ВГУ, 2002. – 156 с.
14. Криль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники / М. Криль // Україна – Європа – Світ. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009. – С.47-55.
15. Кузьмин М.Н. Школа і образование в Чехословаччині (кінець XVIII – 30 г. XX ст.) / М.Н. Кузьмин. – М. : Наука, 1971. – 261 с.
16. Левин І. Національний вiпрос в післявоєнній Європі / І. Левин. – М. : Партиздат, 1934. – 526 с.
17. Магочій П.Р. Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис / П.Р. Магочій. – Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2005. – 27 с.
18. Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку : автореф. дис. ... к. і. н. – Ужгород, 1995. – 24 с.
19. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі / І. Поп. – Ужгород : ПП «Повч Р.М.», 2006. – 412 с.
20. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд. – К. : Мегатайп, 2001. – 495 с.
21. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-і роки XX ст.) / М. Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
22. Україна. Євреї України між двома мировими війнами (1920–39) // Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 8. – С.1244.
23. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини XX ст. / П. Черник // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2009. – Вип. 21. – С.172-179.
24. Чехословаччина // Краткая еврейская энциклопедия / гл. ред.: Ицхак Орен (Надель), д-р Нафтали Прат, зам. гл. ред. Ари Авнер, гл. науч. конс.: проф. Хаим Бейнарт, проф. Михаэль Занд. – Иерусалим, 1999. – Т. 9: Фейдман-Чузтас. – С.1218-1220.
25. Borek D. Židovské strany v politickém systému Československa 1918–1938 / D. Borek // Moderní dějiny. 11. – Praha, 2003. – S. 20–65.
26. Čermáková R. Československá republika – nový stát ve střední Evropě a Židé / R. Čermáková // Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech. – Praha : Helvetica & Tempora, 2003. – S. 9–20.
27. Gawrecki D. Polská menšina v Československu 1918–1938 / D. Gawrecki // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. – Praha : Historický ústav AV ČR, 1999. – Sv. 2. – S. 620–628.
28. Káňa O., Pavelka R. Těšínsko v polsko – československých vztazích 1918–1939 / O. Káňa, R. Pavelka. – Ostrava : Profil, 1970. – 367 s.
29. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). – Díl první. – Vznik, budování a zlata léta republiky (1918–1929) / Z. Kárník. – Praha : Libri, 2003. – 576 s.
30. Krejčová H. Židovská Komunita v moderní české společnosti / H. Krejčová // Velké dějiny malý národ. – Praha, 1995. – S. 142–153.
31. Kružiková J. Židovské náboženské obce a ortodoxní Židé v Československé republice ve dvacátých letech 20. století / J. Kružiková // Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech. – Praha : Helvetica & Tempora, 2003. – S. 98–105.

32. Kugel C. Židé na Podkarpatské Rusí / C. Kugel // Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 149–151.
33. Politická elita meziválečného Československa. 1918–1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha : Pražská edice, 1998. – 304 s.
34. Salner P. Slovenské Židia v novom štáte / P. Salner // Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003. – Praha : Helvetica & Tempora, 2003. – S. 106–112.
35. Sládek M. Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu: 1848–1946 / M. Sládek. – Praha, 2002. – 200 s.
36. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk / A. Soubigou – Praha : Paseka, 2004. – 456 s.
37. Soukupová B. T.G. Masaryk a židé (Židé), židé (Židé) a T.G. Masaryk: legenda a skutečnost / B. Soukupová // Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003. – Praha, 2003. – S. 113–125.
38. Suk V. Židé na Podkarpatské Rusí / V. Suk // Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 128–137.

This article analyzes the political, social, cultural and educational life of the Jewish, Polish and Romanian communities in Czechoslovakia in the 1920s.

Key words: *Czechoslovakian Republic, TG Masaryk, Jews, Poles, Romanians, minorities.*

Отримано: 11.11.2011

УДК 94:351(477.6)«17/18»

О. В. Морозов

ЕВОЛЮЦІЯ МИТНОГО ТАРИФУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII ст.

В статті розглянуто історично еволюцію митного тарифу Російської імперії в контексті модернізації економічних та суспільних відносин, що відбувалась у XVIII ст. Історія митного тарифу представлена як суперечливий процес боротьби між фіскальними потребами держави і реальним розвитком економічних відносин. Розкривається внутрішній механізм російської зовнішньоекономічної експансії.

Ключові слова: *митний тариф, протекціонізм, зовнішня торгівля, внутрішній ринок, фіска, мито.*

Серед науковців другої половини XIX–XX ст. сформувалось стійке переконання про тривалу боротьбу в Росії прихильників протекціонізму та фритредерства і про те, що ця боротьба концепцій прямо знаходила втілення у митних тарифах. Але слід визнати цю точку зору помилковою. Починаючи з першого російського митного тарифу 1724 р. його ідеологія завжди залишалась протекціоністською. Традиційними завданнями російських митних тарифів були підтримка активного зовнішньоторговельного балансу, розширення внутрішнього споживання і виконання фіскальних планів. До 1876 р. структура митних тарифів неоднор.